

Szerepek és magatartásformák. Laikus nők a katolikus egyházban.

A katolikus egyházban való legáltalánosabb szerepünk és magatartásformánk, hogy laikusok vagyunk. Ez a sokat vitatott kifejezés leegyszerűsítve és más szavakkal azt jelenti, hogy nem vagyunk papok. Szerepeink és magatartásformáink az egyházban ennek a helyzetnek a függvényei, még akkor is, ha sok olyan nő is van, akinek a fejében meg sem fordul a papság vágya. Tapasztalatom szerint azonban az egyházzal barátságban, egységben élő nőkben az élet valamelyik szakaszában legalább ugyanolyan gyakorisággal merül föl a pappá levés vágya, mint a férfiakban.

Ezt az ellentmondást, amely egyeseknek megoldhatatlan konfliktust jelent, mindnyájunknak (tetszik, nem tetszik) el kell fogadnunk a jelenben. Szerepeinket és magatartásformáinkat ebben a háttérben és ennek tudatában vállaljuk el, illetve alakítjuk ki.

A Hittani Kongregáció *Inter insigniores* kezdetű nyilatkozatából (1976) ismerős a kitétel, hogy a nő a férfivel *egyenértékű, de más*. Női mivoltunk másságát különböző magatartásformákban szoktuk elviselni. Az egyházban aktív szerepet könnyen és szívesen vállaló nőket lelki magatartásformáik tekintetében megpróbáltam begyömöszölni néhány típusba.

1. Nő vagyok és ez így van nagyon jól. Laikusnak neveznek, de nem érzem magamat annak.

Vannak nők, akik jól érzik magukat a bőrükben, semmiféle kisebbségi érzésük nincs, és ebben a jóban még az sem zavarja őket, hogy az egyházban többnyire könyörtelenül másodrangú állampolgárnak tekintik őket.

Megfigyeltem, az ebbe a típusba tartozók már alig emlékeznek arra, hogy valamikor ők is papok akartak lenni, de föltehetőleg olyanok is vannak közöttük, akiknek ez tényleg eszébe sem jutott. Ezek a hölgyek jól érzik magukat férfitársaságban, még papok társaságában is. Amikor a pap, akit bizony nem úgy neveltek, mint ezeket a nőket, durván érezteti velük vélt fölényét, hatalmát stb., ők minden gond nélkül elkönnyelik róla, hogy „hát ez az ember bizony maradi, vagy erőszakos, nem volt gyerekszobája, makacs” vagy amit a helyzet éppen megkíván, de nem viszonyítanak azonnal ahhoz, hogy a támadás, a kudarc éppen azért érte őket, mert nők. A férfiakat, tehát a papokat is helyükre tudják tenni, ők azok, akiket valami megingathatatlan nyugalom jellemez. Annak a nyugalma, hogy tudják, a Teremtő elsősorban rájuk bízta az emberi nem reprodukálását és nevelését egyaránt, és ennél fogva fogadják el a férfiakat olyannak, amilyenek.

Nem minden nő szerencsés azonban ennyire. A másik csoport például folyamatosan küszködik a hátránnyal, amit női mivolta jelent. Az ilyen nőkről nem állíthatjuk, hogy nincsen kisebbségi érzésük. Van bizony, de különböző módokon próbálnak megbirkózni vele.

2. Olyan nő vagyok - mondja az egyik, önazonosságával küszködő típus -, aki meg akar felelni a férfiak elvárásainak, női mivoltomat mint korlátot fogadom el egészen. A szó többféle értelmében laikusnak tartanak, de hiszen természetes, hogy minden szempontból laikus vagyok, mi más is lehetnék? Milyen kár, hogy vannak nők, akik ezt nem látják be, és ezzel annyi zavart okoznak!

Ennek a szerepvállalásnak bibliai modellje a szorgalmas Márta. Mai utódai pedig így zsörtölődnek nővéreikkel: Ha a nő elvállalná a teremtésben neki juttatott szerepet, ha belátná, hogy akár tetszik, akár nem, alá van rendelve a férfinak, ha tudná, hogy egyedül akkor felel meg a rendeltetésének, ha kizárólag a férfiak kiszolgálójának tekinti magát stb., akkor volna rend ismét a világon, akkor mondhatjuk, hogy megálljunk, mert itt van már a Kánaán.

Ők tehát úgy viselkednek, mintha egészen elégedettek volnának női mivoltukkal, és ezzel nagyon sokat rontanak a kétnemű ember egyenlő méltóságában makacsul reménykedő és azért meg is dolgozó többi nő helyzetén.

Ez a típus nagyon sok támogatást kap férfiaktól, ezáltal érzi magát újra meg újra igazolva; megdicsérik, mert lám, nő létére is belátja mindezt, nem úgy, mint azok az eléggé el nem ítéhető feministák.

Az egyházban aktívan dolgozó nők közül ők azok, akiket a legszívesebben fogadnak el főfoglalkozású egyházi munkatársként is, többnyire éhbérért: ingyen vagy majdnem ingyen. Még ennél is törvényszerűbb, hogy mindig asszisztensként, másodhegedűsként dolgoznak, hiszen magukba is programozták már, hogy egy nő csakis a háttérből képes bármit is tenni. Segítőtárs mivoltukat úgy fogják föl, hogy életük célja segíteni a végtelenül okos, náluknál összehasonlíthatatlanul tökéletesebb férfiakat a „helyükre” kerülni, csakis az ő kibontakozásukat elősegíteni és szolgálni.

Nekik mégis mindennél többet ér az ún. alázatuknak kijáró dicséret, és végképpen nem állhatják társnőik közül azokat, akik más úton járnak, akiknek elégük van abból a szerepből, amellyel kapcsolatban a „Mártákat” megdicsérő férfiak nem átallnak Istenre, isteni rendelésre hivatkozni, hogy ez a felállás végérvényes legyen. A Márták pedig szó szerint veszik, elfogadják és türelmetlenül el is akarják másokkal fogadtatni ezt a végérvényesnek tartott fölállást.

Sok bajuk van női mivoltukkal azoknak a nőknek is, akik nem érik be ezzel a számukra kiosztott szereppel; önálló elképzeléseik vannak saját magukról, rendeltetésükről, és ez a kép folytonosan összeütközik a többiek elképzeléseivel, akár a férfiakéval, akár a fenti kategóriába tartozó nőkével.

3. Nő vagyok, ez tényként elfogadom, de nagyon fáj, hogy bár jól tudom, én is az Isten képmása vagyok, mégis alárendelt szerepet szánnak nekem.

Ez a típus naponta falba ütközik, és nem tud magán segíteni. Szerencsés esetben igényesen választ párt magának, és akkor családjában megkapja azt a tiszteletet, amely jogosan megilleti. Mert az egyház szemében folytonosan szálfka marad, hiába teszi ki a lelkét, hiába dobja be különféle képességeit a legnagyobb mértékben, nem tudják megbocsátani neki, hogy ő nem éri be az asszisztens szerepkörrel: egyedül és az első vonalban is képes bármit megcsinálni, mégpedig igen magas színvonalon. Ő az, akit sokan: férfiak és nők is kékharisnyának, feministának stb. neveznek, és ellenségnek tekintenek, pedig ő nem haragszik senkire, és világosan látja azt is, miért vádolják, miért gáncsolják saját nembéli társai is és a másik nembe tartozók egyaránt. Hiszen a pusztá léte eleven felkiáltójel, élő lelkiismeret-furdalás, mert arról beszél, ez a fölállás, amit olyannyira megszoktunk már, mégsem tökéletes, mégis változtatást igényel, és nagyon emberi dolog félni a szerepvesztéstől, attól, hogy ami idáig a privilégiumom volt, azt egyszer csak megcsinálhatja más is. Hallottuk hírét a kanadai férfiak

agresszivitásának, amikor át kellett élniük, hogy a nők minden jó, odáig kizárólag férfiaknak kijáró állást elkaparintottak előlük. (Egészen egyszerűen lemészárolták azokat a nőket.)

A következő típus még jobban küszködik az identitásával, felületes szemlélő számára nagyon hasonlít erre a harmadikra, ám van itt egy igen lényeges különbség:

4. Emberfölötti nő vagyok. Tisztában vagyok rendkívüli képességeimmel, és tudom, hogy a többi nő a közelemben sem érhet. Nem, hozzám még a férfiakból is csak a szupermanok érnek föl valójában. Csak a legkiválóbb (férfiakat) tekintem magamhoz méltónak, partnernek. Igen magányos vagyok, mert ilyen férfi gyakorlatilag nincs, az az esetleges néhány pedig előbb-utóbb szintén nem tud mit kezdeni velem.

Ez az emberfajta a másik háromhoz képest (szerencsére) ritka, de az egyházban aktív nők között mégis találok a típus több képviselőjével. Baj, hogy sokan összetévesztik a harmadik típussal, pedig jobban hasonlít a másodikra, amennyiben mindig a férfiakhoz viszonyít, csak ezt sohasem ismerné be. Másik nagy hibája, hogy lenézi a társnőit, ezért emancipációs törekvéseinkben nehéz hasznát venni. Az rokonítja a harmadik típussal, hogy őt is kékharsnyának szokták nevezni. Képességei is olyan kiválóak, olyan sokrétűek, ugyanannyira első vonalbeliek, mint amazoknak. Kár, hogy annyira elkülönítettnek érzi magát miattuk, hogy nem tud igazi közösséget vállalni a szintén csupán a nemük miatt háttérbe szorított társaival. Karrierre és legalább némi hírnévre törekszik, és talán az a véleménye, hogy az a sok buta liba megérdemli a sorsát, úgy kell nekik!

A nő, miközben igyekszik feladatainak megfelelni az egyházban, többé-kevésbé beletartozik valamelyik kategóriába.

Tudok például egy olyan asszonyról, aki aktívan dolgozik a Házasság Hétvégéjében (természetesen a párjával együtt), emellett azonban különféle lapoknak küldi be írásba foglalt nézeteit azokról az eléggé el nem ítéltető nőkről, akik nem ártanak egyenjogúságról álmodozni, amikor pedig nem az az Isten akarata.

Tudok jó néhány olyan asszonyról is, akik csöppet sem hagyják magukat zavartatni a nehéz felfogású plébánostól, hanem például hitoktatóként szívósan dolgoznak, és vidáman érvényt szereznek akarataiknak, ha másként nem, rafinált női praktikával. Ismerem a harmadik típusba tartozó nőket is persze, és meglehetősen bele tudom élni magamat a problémáikba.

Fáj, hogy nem tudok igazán testvéri kapcsolatba kerülni a negyedik aktív női típus képviselőivel, hiszen nem vagyok férfi, így sosem lehetek elég jó számukra.

E típusok kialakulásának egészen egyszerű magyarázatuk van. A magyarázatnak az egyes ember, és az emberiség történelmében, az emberiség, illetve az egyes ember nevelődésének körülményeiben kell lennie.

Biblikus tanulmányaim során sokszor hallottam, milyen egyedülálló a Teremtés könyvének fölfogása a kétnemű emberről. Mennyire párját ritkítja mindkét teremtés-elbeszélés a kor általános felfogásához képest. Mennyire tetten érhető bennük a Lélek munkája! Az elbeszélés hitigazságát azonban – és ez megint csak érthető – nem tudta gyakorlattá váltani sem abban a

korban, sem mind a mai napig senki. A nő és a férfi még mindig nem váltak Isten akarata szerint segítőtársakká, egymást kiegészítő tulajdonságaik, jellemzőik által.

Ami pedig az egyes ember fejlődését, növekedésének történetét illeti, sok minden leolvasható a nevelődési körülményeinkből. Azok a nők, akiket a családban megkülönböztetés nélkül elfogadtak, Isten ajándékának tekintettek, magától értetődően meg- megdicsérték, akiknek nem kellett hátrányokat elszenvedniük fiútestvéreikhez képest, azok többnyire az első, legföljebb a harmadik típusba tartoznak. Azok pedig, akik szüleiktől, különösképpen az édesapjuktól kevés dicséretet kaptak életükben, és azt is főként olyankor, amikor sikerült elfogadniuk női voltukból adódó hátrányos helyzetüket, azok alkotják azt a bizonyos, nagyon népes második típust a társadalomban is, az egyházban is, és valószínűleg belőlük kerül ki a negyedik típus kevésszámú egyedű darabja is.

Az emberiség fejlődésének folyamata ezen a téren alig észrevehetően javul. Gyulay püspök úr a MAKÚSZ egyik tanulmányi napján, amikor a katolikus sajtó kényes kérdései közé soroltam a nők helyzetét az egyházban, tiltakozott, hogy hiszen például a szegedi zsinat egyik ülészakán is nő elnökölt, és amerre ő csak járt, mindenütt egyenjogúságot tapasztalt az egyházban. Ehhez képest viszont elég kinyitni az *Új Embert* az apróhirdetéseknél, hogy csupa ilyen álláshirdetést találjunk: férfi kántort, férfi hitoktatót, férfi lelkipásztori kisegítőt, sekrestyést stb. keresek. Egyetlen egyházmegyei zsinat sem képviseltette az egyházban elfoglalt számuk és súlyuk arányában a nőket. A bizottságokat, üléseket, előadásokat akár nem is kell mondanom, gyakorlatilag kivétel nélkül férfiak vezették. (A kivételek a fél kezemen megszámlálhatóak.) Nincs olyan egyházi szervezésű konferencia, találkozó, ahol az előadók ne csak férfiak lennének, legyen az nagymarosi találkozó vagy karizmatikus találkozó akár. Az ilyen rendezvények plakátjait először ebből a szempontból szoktam megvizsgálni, és mindig kizárólag férfineveket találok rajtuk, pedig én nagyon szívesen tanulnék nőktől is, de a mi szerepünk az egyházban csak a *tanítványé* lehet.

Morel Gyula hivatkozott egyszer Leopold Ungarra, az osztrák Karitásztisztességben megöszült igazgató prelátusára, aki tréfásan azt ajánlotta egy, a nők egyházban elfoglalt szerepével foglalkozó művében, hogy a bíborosok közé iktassanak nőket is, hiszen ez a hivatal nem kíván fölszentelést. Ha ugyanis ezt meglépné a katolikus egyház, megcáfolhatná, hogy egy hibás macho-gondolkodásból következik a nők pappá nem szentelhetősége.

Ha valami ellenszenves számomra, akkor az a gyakorlat feltétlenül ilyen, amelyik egy-egy testületbe, az előadó gárdába, a konferencia, egyházmegyei zsinat stb. tagságába azon az alapon választ be személyeket, hogy „azért egypár nő is legyen közöttük; ne érje szó a ház elejét.” Ne így! Hívjanak meg azért, hallgassanak meg azért valakit, mert annak a témának ő szakértője, de ha szakértő kell, ne kizárólag férfiak közül válogassanak. A főntebb vázolt okok miatt persze egy nő ritkán áll a szakma élvonalában, különösen egyházi körökben. Jó esetben a második vonalban található azok a nők, akik megállnák a helyüket nyugodtan az elsőben is. És sokszor adódik olyan helyzet, amikor kifejezetten rászorulunk a nők tanítói és liturgikus szolgálataira, mégis, a szervezők ilyenkor szinte leblokkolnak, annyira megszokták, hogy ilyesmire csak férfiakat szoktak igénybe venni.

Ebben a rövid gondolatmenetben megpróbáltam a valóságból kiindulni, hiszen többé-kevésbé mindnyájan tisztában vagyunk azzal, mit mond erről a kérdéstről a kinyilatkoztatás, mit a II. vatikáni zsinat, mit az újabb pápai és püspöki konferenciái megnyilatkozások, és azt is bizonyára észleljük, milyen messze vagyunk még attól, amit a

Galatákhoz írt levél 3. fejezetének 28. verse prófétált Krisztus után körülbelül 56-ban: „Nincs többé tehát zsidó, sem hellén, nincs rabszolga, sem szabad, nincs férfi és nő, mert mindnyájan egyek vagytok Krisztus Jézusban”.

Ami a pápai megnyilatkozásokat illeti, vannak közöttük olyanok is, amelyek bár egyedül a kinyilatkoztatást elemzik, mégis az újdonság erejével hatottak rám, de ezek a megnyilatkozások azok is, amelyeket azonban az egyébként nagyon pápahű, 2. típusú hölgyek és az őket támogató férfiak már sokallnak, nem tudnak megemészteni, elfogadni, tehát inkább nem vesznek róla tudomást. Amikor a pápa merészen szembenézett az Efezusi levél 5. fejezetében a házasságot és a Krisztus-Egyház kapcsolatát egybevető hasonlaltal, és bátran feloldotta a mai ember számára elfogadhatatlan egyoldalúságot (a férfi csak szeret, a nő pedig csak engedelmeskedik), akkor inkább becsukták a fülüket, és szembe is szálltak a pápa állításaival. II. János Pál előre sejtve ezt az ellenállást, gyorsan hozzá is tette a *Mulieris dignitatem* eme forradalmi sorai után, hogy ez az igazság csak lassan, nagyon lassan fogja meghódítani a szíveket.

Mintha minden azon múlna valóban, hogy ki-ki az első vagy a második teremtés-elbeszélést tartja hitelesnek és a teremtés rendjét meghatározónak. És képesek volnának szembenézni egy olyan Istennel, aki születési előjogok alapján osztályozza, fogadja el vagy utasítja el gyermekeit. A Jézus Krisztus hirdette Istenről el tudják képzelni, hogy pusztán a neme miatt el tudna utasítani valakit, aki kitartóan törekszik feléje. És bizonyára sosem jut eszükbe, hogy az *ilyen Istentől* elutasítottak számára még a pokol is sokkal külön hely volna az olyan mennyországhoz képest, ahol a nők továbbra is hátrányos helyzetűek volnának. Az ilyen mennyország persze elképzelhetetlen, épp ezért elképesztő, hogy mégis akadnak, akik nem tartják annak.

Az előbbi osztályozásnak sok hiányossága van bizonyára. Hibája például, hogy csak az egyházban aktív nőket osztályozza. A férfiakat egyáltalán nem osztályozza. Az én szempontom azonban nem a kutatóé, hanem a szenvedő alanyé, aki az élményeire támaszkodik. Egészen biztos, hogy van még igen sokféle más típus is. A férfiak is legalább négy ilyen kategóriát kitesznek az egyházi szerepvállalásaikat illetően. Ám visszatérve a kiinduláshoz, nekik nem kell abba a falba ütközniük mindenképpen, hogy számukra egyetlen szerep létezik: a laikusé. A férfiak sem lesznek papok mindnyájan, nagyon jól tudjuk. Nem, de ők, ha akarják, még érett fejjel is dönthetnek, ha például állandó diakónusok akarnának lenni. Akik ennyire szorosan nem akarnak az ún. egyháziak kötelékébe tartozni, azok még mindig lehetnek akolitusok, lektorok, megbecsült egyházközségi képviselőtestületi tagok. Ha szívesen ministrálnak, akkor ebben senki és semmi nem akadályozza meg őket, még az sem, ha sem beszélni, sem mozogni nem tudnak már. Nők számára viszont ilyen szerepek egyáltalán nem léteznek. Jómagam nyolc éves korom óta kínlódom amiatt, hogy nem volt szabad ministrálnom. Akkor is kinevettek érte, ma is kinevetnek. A fejlődés negyven év óta ezen a téren a nullával egyenlő. Pedig azóta már a Vatikán is írásba adta, hogy teológiai akadály nincs a dolognak. A lektori, akolitusi, diakónusi szerepek tiltására sem tudnak semmilyen magyarázatot adni, csak agyonhallgatják. A nők papságával kapcsolatban is egyszerűbb volt megtiltani a vitát, mintsem a tilalom egyetlen ésszerű okát felmutatni.

Az egyház egyik fontos jellemzője az *egység a sokféleségben*. Jó tehát, ha megmaradunk a különféle típusok képviselőinek. Az első és a harmadik típusba tartozó nők valószínűleg minden további nélkül össze tudnak fogni egymással. A második és a negyedik típusúak magunkhoz édesgetése emberileg majdnem reménytelen. Isten bizonyára megérti őket is. A Szentlélek nem mond le róluk sem soha. Már-már eljutottam velük kapcsolatban oda, hogy

szinte kimondtam, nekik egyszerűen ki kell halniuk. Márpedig nem fognak kihalni. Nekem kell valamely kevésbé radikális és igazi megoldást találnom velük kapcsolatban.

Azt az igazi összefogást a Szentlélekkel és egymással a fiatalok nevelésében föltétlenül be kell máris vetni. Csak egy ekkora pártfogó segíthet jóvátenni a bűnt, amit az évezredek alatt a nők egyházban elfoglalható szerepeivel kapcsolatban elkövettek, elkövettünk. A harmadik évezred küszöbén nem kellene átemelnünk ezt a régóta fölöslegesen hurcolt koloncot.

Nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy az utat oly régóta törő elődök munkája, izzadsága, áldozata már eddig is hozott valamilyen gyümölcsöt. Nem az ő hibájuk, hogy ez valószínűleg azért nem látszik többnek, mert kicsi a rátekintésünk a történelemre, és a folyamatok csak sok-sok generáció alatt mutatnak föl bizonyos fejlődést. Nekünk, nőknek még nagy utat kell megtennünk addig, amíg akár a második, illetve negyedik típusba tartozó társaink, akár a férfiak megértik, hogy Isten képe mását alázzák meg, amikor alá akarják rendelni e képmás másik megnyilvánulási formájának. Isten türelmes, és nekünk is türelmesnek kell lennünk. Türelmesnek, de hajthatatlannak. Amíg ez a kérdés meg nem oldódik, nem jön el az Isten Országa.

Ezzel a talán csattanós kicsengésű mondattal lezárhatnám a mondanivalómat, de félek, igen heves érzelmeket korbácsoltak föl szavaim a hallgatóságban. Sokan érezhetnek most nagyon nagy kedvet a harcra. Jómagam már-már mindenütt „emancipászor” mivoltomról vagyok híres. És jóval kevesebben tudják rólam, mennyire szeretem a férjemet, a fiaimat (az apámról és az öcsémről, sok-sok jó barátomról nem is beszélve), hogy el sem tudom képzelni az életemet nélkülük. Sosem voltam férfigyűlölő. Egyetlen célom ebben az ügyben az, hogy az Isten eredeti terve a kétnemű, Isten képmását együtt képviselő, megmutató, a föld benépesítésével és uralom alá hajtásával együttesen megbízott emberrel kapcsolatban helyére kerüljön, és az egyház ebben ne a társadalom után kullogjon, hanem nagyon is élen járjon!

Márpedig ahhoz, hogy a harcnak az elkerülése ne maradjon csupán jámbor szándék, többre van szükségünk. Egyfolytában a nyolc boldogságnak a szelídekre vonatkozó ígérete jár a fejemben: *Boldogok a szelídek, mert övék lesz a föld.* Éspedig azért, és azáltal lesz az övék, hogy nem akarják bekeríteni, kapukkal, biztonsági berendezésekkel, harci kutyákkal megvédeni a „földjüket”. És ez a szép ígélet arra készítet, hogy behozzam az erőszakmentesség gondolatát ebbe az imént vázolt feszültségbe.

A marxistáktól megtanulhattuk, hogy az emberiség története osztályharcok története. De ez a harc gyakorlatilag nem vezetett eredményre. Annál figyelemreméltóbb azonban, amit az erőszakmentesség térben, kultúrában egymástól távoli képviselői elértek. *Mahatma Gandhira, Martin Luther Kingre* és a *dél-afrikaiak polgárjogi erőfeszítéseire* gondolok. Ők kétségkívül elértek valamit az imádsággal, a böjttel, és a másik félnek a lehetőségek határáig való megértésével, elfogadásával. Ha ők harcoltak volna kizsákmányoltként a tőkés ellen, akkor megpróbálták volna a végtelenségig megérteni, milyen keserves szabályozókkal kell is megküzdenie naponta egy tőkésnek. Marx pedig akkor járt volna el a mi példaképeink eszményei szerint, ha ugyanakkora terjedelemben megírta volna a másik oldal szempontjait is.

Én tehát, mikor most föltártam a kártyáimat őszintén, és bemutatkoztam, hogy a laikus nő szempontjából melyik oldalon állok, akkor járok el a legbecsületesebb és a történelem eddigi tanulságai szerint a leghatékonyabb módon, ha most a legteljesebb mértékben igyekszem megérteni a másik oldalon állók szempontjait. Hiszen mindabból, amiről ez alatt a negyven

perc alatt itt beszéltem, az a rendszer bontakozik ki, amelynek két eleme van: az állandóság és a változás. És egészen bizonyos, hogy sok minden szól az állandósághoz ragaszkodók igazsága mellett. Az eredmény pedig, amire akkor jutnánk, ha valóban megértenénk egymást, az volna, hogy el tudnánk fogadni a sokféleséget. Azt a bizonyos másságot, amiről mostanában már csak különféle extraságok jutnak eszünkbe, pedig pontosan annyiféle másság létezik, ahányan csak élünk a földön. Az „ahány ház, annyi szokás” még soha nem volt ennyire igaz, mint manapság. Amikor ezzel megtanulunk együtt élni, akkor lassan tényleg jellemző lesz az egyházra, hogy *egység a sokféleségben*. És a társadalomnak lesz mit tanulnia tőle, tőlünk ismét, mint a kezdet kezdetén.